

DRŽAVLJANSTVO KAO TAČKA VEZIVANJA U PRIVATNOPRAVNIM PREDMETIMA S MEĐUNARODNIM OBILJEŽJEM

CITIZENSHIP AS POINT OF ENTANGLEMENT IN PRIVATE-LAW CASES WITH INTERNATIONAL ELEMENTS

Zijad Hasić, vanredni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Travniku

SAŽETAK

Ukupnim razvojem i globalizacijom odnosa u svijetu, te slobodnim protokom roba, usluga, novca i radne snage, sve više i više se razvijaju i privatnopravni odnosi, koje je nužno rješavati po normama međunarodnog privatnog prava. Tradicionalni

„privatnopravni“ odnosi, posebno iz oblasti statusnog, porodičnog, vlasničkog, socijalnog, obligacionog (ugovorno i vanugovorno) prava, nameću potrebu rješavanja odnosa s međunarodnim obilježjem. Rješavanja tih predmeta treba provoditi na način da se odlučivanja (presude, rješenja, odluke i sl.) nadležnih organa jedne države, mogu provesti (izvršiti) u toj državi, ali i drugim državama, na koje se ti dokumenti odnose.

Pravni predmeti s međunarodnim obilježjem su oni pravni predmeti u kojima su: jedan ili oba subjekta stranci, ili je objekt predmeta o kojem se vodi pravni predmet strani objekt ili je mjesto dešavanja strano. Kad nastanu situacije u kojima se traži pravni put rješavanja, tada se traži određena tačka vezivanja. Tada se, od nadležnog, često ugovorenog tijela, traži da se njegovo presuđivanje uvaži, kako država po čijem pravu je konkretni predmet rješavan, tako i svaka druga država u kojoj se ta prsuđena stvar treba provesti. Kod većine država, ono što povezuje i upućuje na rješavanje problema je državljanstvo subjekta. Imajući to u vidu, ovaj rad, koji je nastao uz uvažavanje naučne metodologije i najsvježijih saznanja iz ove oblasti, ukazuje

na definiranje, suštinu i primjenu državljanstva u Međunarodnom privatnom pravu. Posebno su važni osvrti na praktičnu vrijednost državljanstva u odlučivanjima konkretnih predmeta s međunarodnim obilježjem, a posebno s osvrtoom na državljanstva građana bivše Jugoslavije i Bosne i Hercegovine. Identifikacija krivih normativnih rješenja, kao i postojanje „rupa u zakonu“ u oblasti državljanstva, nameće potrebu promjene ključnih zakona i podzakonskih akata koji reguliraju oblast državljanstva u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: državljanstvo, tačka vezivanja, privatnopravni predmeti, međunarodno obilježje, Međunarodno privatno pravo, BiH.

Key words: citizenship, point of entanglement, private-law cases, international elements or characteristics, International Private Law, B&H

SUMMARY

With the complete development and globalization of the relations in the world, with the free flow of goods, services, money and labor ever more and more private-law relations with international elements or characteristics form, and the conflicts that can and do result from them must be resolved according to the norms of International Private Law. Traditional “private-law” relations, and especially those in the area of status, family, property,

social, obligation (contractual and extra contractual) law espouse the need to resolve relations that have an international element or characteristic. The resolution of such cases need to be performed in such a way that (be it in the form of verdicts, acts or other decisions) by jurisdictional government bodies that can process (execute) such cases in that state in question, but also in other states, to which those documents relate to.

Legal cases with international elements or characteristics are such legal cases in which: one or both subjects are foreigners or the object of the cases in question is a foreign object or the location of occurrence is foreign. When these situations occur in which a legal resolution is sought, than a certain point of entanglement is sought. Then, from the jurisdictional body, often one that has been made as such through contract, is sought that its way of judgment making is upheld, by the state according to which laws the case in hand has been processed under, but also by every other state in which the adjudicated case needs to be upheld. With that in mind, this work, which has been created with scientific methodology and with the most current understanding of the subjects at hand, points to the definition in, the substance and application of citizenship in International private law. Of special importance is the attention paid to the citizenship of the citizens of former Yugoslavia and Bosnia and Herzegovina. The identification of wrong normative solutions and the existence of "legal loopholes" in the area of citizenship, imposes the need to change crucial laws and legal acts that regulate the area of citizenship in Bosnia and Herzegovina.

UVOD

Svijet u kome živimo, pun je brojnih situacija međusobne komunikacije subjekata, u kojoj jedni subjekti, stvaraju odnose s drugim pravnim subjektima. Pravo, kao funkcionalno sredstvo, uređuje te odnose na način da svojim djelovanjem, odgovara potrebama društva, kojeg pokušava da uredi. U tim komunikacijama sve su brojniji odnosi između pravnih subjekata različitih država, te subjekata, čiji je predmet, tih odnosa, s međunarodnim obilježjem.

U ovom slučaju, fokus pažnje ovog članka bit će na privatnopravnim odnosima, čiji značaj iz dana u dan, sve više raste. Ono što je tako izuzetno u međunarodnom privatnom pravu, koje, većim dijelom, uređuje ove odnose je brzina razvoja i veličina značaja koji se daje tim odnosima iz dana u dan. Brojni su slučajevi u kojima ljudi, robe, usluge, mjesta dešavanja, mjesta nastupanja posljedice, kapital i sl. nisu isključivo s bosanskohercegovačkim obilježjima i u okruženjima. Desit će se da se neki bosansko-hercegovački državljanin obrađuje nasljedstvu bogatog rođaka iz Amerike ili Njemačke, ili neki drugi da doživi saobraćajnu nesreću s vozilom njemačkih registarskih tablica u Beču. Ovakvih i sličnih slučajeva je sve više i više, kao i slučajeva usvajanja djece, izdržavanja određenih osoba, zaključenja braka, zaključenja ugovora ili vanugovornih odnosa naših ljudi sa strancima, ili roba, usluga i slično. Ovakvi događaji, proizvest će mnoštvo pravnih situacija i postaviti brojna pitanja, kao što su: da li u konkretnom pravnom odnosu postoji strani element u subjektu, da li se primjenjuje domaće ili strano pravo u takvom odnosu, da li će se strancu priznati neko pravo iz konkretnog odnosa, te koji će sud biti nadležan u konkretnom predmetu, domaći ili strani? U ovim odnosima, ukoliko je bilo koja strana, objekt, mjesto dešavanja ili

posljedice inostrani, postoji predmet s međunarodnim obilježjem.

Ono što čini bitnim odnose s međunarodnim obilježjem je činjenica, da predmete treba rješavati jedan organ jedne države, koji će, nakon postupka, predmet riješiti i donijeti presudu, rješenje ili drugi konačni akt. Taj akt, nakon provedene procedure, trebaju provesti kako organi države u kojoj je državni organ donio odluku, tako i nadležni organi u drugim državama, vezanim za konkretni predmet.

Da bi određenu odluku, donesenu od državnog organa prihvatili svi subjekti, uključeni u konkretan predmet, potrebno ju je donijeti, uz uvažavanje prihvaćenih normi međunarodnog prava ili vlastitih kolizijskih normi, koje upućuju na norme unutarnjeg prava za rješavanje predmeta s međunarodnim obilježjem.

DRŽAVLJANSTVO KAO TAČKA VEZIVANJA U PREDMETIMA S MEĐUNARODNIM OBILJEŽJEM

Opća pitanja

U cilju veće jasnoće ovog članka, ukazujem na značenje važnijih pravnih termina, s kojim ćemo se susretati u radu. Najznačajniji termini imaju slijedeća značenja:

Međunarodno obilježje („element s međunarodnim obilježjem“, „međunarodni element“, „strani element“, „inostrani element“ i sl.) javlja se u građanskopravnim, porodičnopravnim, privrednopravnim, radnopravnim i drugim privatnopravnim odnosima. U tim odnosima se subjekti, objekti i bitne okolnosti vezuju za konkretni predmet, za više država, a rezultat toga je pojava obilježja vezanog za inostranstvo.⁴ U pravnoj teoriji, međunarodno obilježje razvrstava se prema subjektu, objektu, pravima i obavezama.

⁴ E. Muminović, „Međunarodno privatno pravo“, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008., str. 15.

Kolizijska norma („pravilo o izboru mjerodavnog prava“, „pravila o sukobu zakona“ i sl.) je norma unutarnjeg prava koja upućuje na mjerodavno pravo za rješavanje konkretnog predmeta. Ona ima dva elementa i to:

1. pravnu kategoriju,
2. težišni kontakt (tačku vezivanja).

Pravna kategorija („građanskopravni odnos“, „kategorija vezivanja“, „pravni odnos“, „privatnopravni odnos“ i sl.) predstavlja pravni institut, tip pravnog odnosa ili pravno pitanje koje može biti predmet konkretnog privatnopravnog predmeta. Najčešće pravne kategorije su: pravni instituti (npr. ugovor, svojina i sl.), neke grane prava (porodičnopravni odnosi), te dosta uže pravne oblasti (kupoprodajni ili drugi ugovori, zastarjelost i sl.).

Težišni kontakt („tačka vezivanja“, „odlučujuća činjenica“, „poveznica“, „nadovezna okolnost“, „tačka zakopčavanja - *Anknupfungspunkte*“⁵) je onaj element koji izdvaja jedan od mogućih oblika vezivanja, da bi postao opredjeljujući.⁶ Svrha težišnog kontakta je ukazivanje na mjerodavni poredak države, čije će norme biti primjenjene na konkretni, dati pravni odnos s stranim elementom. On određuje strancu da li će određeno pravo uživati ili ne, odnosno, da li će domaći ili strani sud biti mjerodavan, za konkretno rješavanje, u tom predmetu. Težišni kontakt je, istovremeno, i činjenica na osnovu koje nastaje strani elemenat.

Najtješnja povezanost je ono pravo koje je s konkretnim predmetom ili odnosom najtješnje povezano, odnosno „unaprijed određeni kao najvažniji za taj tip pravne situacije“.⁷

⁵ M. Pak „Međunarodno privatno pravo“ Službeni list SRJ, Beograd, 2000., str. 320.

⁶ T. Varadi, B. Bordaš, G. Knežević, „Međunarodno privatno pravo“, Forum, Novi Sad, 2001., str.86.

⁷ E. Muminović „Međunarodno privatno pravo“, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008., str. 62.

Činjenice na osnovu kojih nastaje strani element u predmetima, koji se karakterišu kao „predmeti s stranim elementom“ su državljanstvo i domicil (prebivalište i boravište) za fizička lica, te pripadnost za pravna lica. Kada se u određenom predmetu pojavi element inostranosti, odnosno, kada jedno ili oba subjekta (fizička ili pravna lica) nisu državljani jedne države, odnosno nemaju domaće državljanstvo ili im je domicil ili pripadnost na teritoriji druge države, to je signal domaćem pravosuđu, da se predmet rješava normama međunarodnog privatnog prava. U cilju traženja rješenja, tražit će se težišni kontakt, odnosno ona okolnost koja ukazuje na mjerodavni pravni poredak države, čije će norme biti primjenjene na konkretni, dati pravni odnos s inostranim elementom. Tačaka težišnih kontakata nema mnogo. One se vezuju za statusno pravo (između ostalih to je i državljanstvo), ali i mjesta gdje su se radnje dogodile (npr. kod zaključenja braka), mjesto izvršenja, mjesto sjedišta suda i sl.⁸

Institut državljanstva, može se promatrati s pozicije ustavnog prava i međunarodnog privatnog prava. Ako ga promatramo kao institut kojeg država uređuje pravnim normama, na način da definiše državljanstvo, određuje načine stjecanja ili prestanka, kao i sporna pitanja njegovog postojanja ili nepostojanja, tada državljanstvo promatramo s pozicija ustavnog prava. Ali, ako ga promatramo kao činjenicu, na osnovu koje nastaje strani element, odnosno kao činjenicu koja određuje, da li će se primijeniti domaće ili strano pravo, tada državljanstvo promatramo s pozicije međunarodnog privatnog prava. Danas je nesporno da se državljanstvo proučava s pozicije međunarodnog privatnog prava, kada je ono činjenica na osnovu koje nastaje strani element, za brojna pitanja, prije svega

statusnog i nasljednog prava s stranim elementom.

U pravnim sistemima, državljanstvo predstavlja veoma bitnu vezu za određenje pripadnosti jednog lica jednoj državi. Uostalom, državljanstvo se i definiše kao pravna pripadnost nekoj državi. U rješavanju brojnih predmeta s međunarodnim obilježjem, državljanstvo često predstavlja najznačajniju tačku vezivanja za rješavanje tih predmeta. Uostalom, pripadnost određenom području ili određenoj državi, bilo je od velike važnosti tokom historije ljudskog roda. Kako rješavati određen predmet, najčešće je zavisilo od pripadnosti lica za koga se taj predmet vezuje. Čak i u starom, robovlasničkom Rimu, važno je bilo pravo *lex origo*, a predstavljalo je ključ rješenja nekog konkretnog predmeta, vezivajući mjerodavno pravo za municipat, kome je pripadalo lice u pitanju.

Bosanskohercegovački pravni sistem ima Zakon o državljanstvu Bosne i Hercegovine, koji je Visoki predstavnik za Bosnu i Hercegovinu donio 1997. godine⁹, kao i Zakon o državljanstvu Bosne i Hercegovine, kojeg je donijela Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine 1999. godine, koji su više puta mijeni i dopunjavani¹⁰. Osim ovih zakona, entiteti Bosne i Hercegovine donijeli su svoje zakone¹¹, a Brčko Distrikt je donio poseban zakon, kojim se regulira pitanje izbora i promjene državljanstva.¹² Sve institucije, koje su bile u obavezi provesti

⁹ Zakon o državljanstvu Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, broj 4/97),

¹⁰ Ovaj zakon, sa osnovnim, izmjenjenim i dopunjenim tekstovima, objavljen je kao Zakon o državljanstvu Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 4/97, 13/99, 41/02, 6/03, 14/03, 82/05, 43/09, i 76/09).

¹¹ Zakon o državljanstvu Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“, br. 43/01, 22/09 i 61/09) i Zakon o državljanstvu Republike Srpske („Službeni glasnik BiH“, br. 35/99, 17/00, 64/05, 58/09 i 8/10).

¹² Zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine o izboru i promjeni entitetskog državljanstva („Službeni glasnik BD BiH“ 32/09.).

⁸ Opširnije: J. G. Collier, *Conflict of Laws*, Cambridge University Press, Third edition, Cambridge, 2004., p. 12.

zakone o državljanstvu, donijele su i brojne podzakonske akte (pravilnike i uputstva) u cilju provođenja donesenih zakona.

DRŽAVLJANSTVO

Definisanje državljanstva

Postoji mnogo pokušaja definisanja državljanstvo.

Tako, prema jednoj definiciji, *državljanstvo označava pripadnost određenoj državi, kao i prava vezana s tim statusom*. Moderne koncepcije državljanstva naglašavaju univerzalna ljudska prava i dužnosti, a danas postoji transnacionalna doktrina ljudskih prava, u čijem kontekstu treba gledati i pitanje državljanstva.

*Državljanstvo je javnopravni izraz pripadnosti pojedinca određenoj državi, koji određuje njegov pravni položaj u unutarnjem pravnom poretku u međunarodnom javnom i privatnom pravu.*¹³

U definiciji državljanstva da je to pravna pripadnost određenoj državi, na jednostavan način se ukazuje na osnovna obilježja, odnosno okolnosti da određena osoba, kroz državljanstvo pravno pripada određenoj državi.¹⁴

Evropska konvencija o državljanstvu definiše državljanstvo kao zakonsku vezu između jednog lica i jedne države, a u toj vezi državljanstvo ne ukazuje na etničko porijeklo tog lica.¹⁵

Možemo konstatirati da je državljanstvo javnopravni odnos između nekog lica i države, u kojem ono stječe sva prava, koja je osigurao pravni sistem te države za svoje građane.

Iako postoji još mnogo definicija državljanstva, sve one imaju neke zajedničke elemente, zajedničke formulacije, kao što su:

- državljanstvo je odnos javnopravnog karaktera;
- ostvaruje se između fizičkog lica i suverene države;
- svako lice ima status, u kome su mu formalnopravno dostupna sva prava (građanska, politička, ekonomsko-socijalna i druga);
- nije od značaja za lice, da li se nalazi na domaćoj ili stranoj teritoriji, posebno zbog ostvarenja svojih prava.¹⁶

Odnos države prema državljanstvu

O državljanstvu, o njegovom stjecanju ili oduzimanju, te drugim bitnim pitanjima njegovih građana prema državi, za svoje građane i za svoje državljanstvo, odlučuje država. Reguliranje ove važne oblasti je, kao *domen reserve*, ekskluzivno dato državi da ona uređuje te odnose. Zbog značaja ove materije, značaja za primjenu privatnopravnih odnosa i osjetljivosti pitanja državljanstva i stranaca, te njihovog položaja i reguliranja prava i obaveza, nije moguće da neko drugi odlučuje o građanima osim države na čijem su teritoriju.

Tako, npr.: o bosanskohercegovačkom državljanstvu odlučivat će državni organi Bosne i Hercegovine, a o francuskom državljanstvu odlučivat će Francuska i sl.

Uostalom, *Evropska konvencija o državljanstvu*, donesena 6. novembra 1997. godine, u Strazburu, članom 3. (Nadležnosti države) obavezuje svaku državu da odredi, shodno svom sopstvenom pravu, ko su njeni državljani.¹⁷

¹³ S. Nick, *Diplomatski leksikon*, Barbat, Zagreb, 1999., str. 54.

¹⁴ K. Sajko, *Međunarodno privatno pravo*, Narodne novine, Zagreb, 2009., str. 110.

¹⁵ Član 2. tačka a. *Evropske konvencije o državljanstvu*, Strazbur, 6. novembar 1997.

¹⁶ O definisanju državljanstva vidjeti i u knjizi: Mihailo Jezdic, (1979), *Međunarodno privatno pravo*, „Naučna knjiga“, Beograd, 1979., str. 69.

¹⁷ Član 3. *Evropske konvencije o državljanstvu*;

U cilju kvalitetnog reguliranja državljanstva u svom pravnom sistemu, svaka država treba uložiti mnogo napora u njegovoj izgradnji. Norme tog prava, trebaju poštovati određene principe, na koje ukazuje pomenuta Evropska konvencija¹⁸, od kojih su najvažniji:

1. Svako lice ima pravo na državljanstvo;
2. Apatridija (lica bez državljanstva) treba da se izbjegava;
3. Niko ne smije da bude proizvoljno lišen svog državljanstva;
4. Ni brak ni razvod braka između državljanina države ugovornice i stranca, niti primjena državljanstva jednog od bračnih drugova za vrijeme braka, ne smije automatski da utječe na državljanstvo drugog bračnog druga.¹⁹

Osim ovih principa, veoma značajan je *princip nediskriminacije*²⁰ kojim se države obavezuju da u svojim normama (pravilima) ne smiju praviti razlike ili različitu praksu, koja bi se svodila na diskriminaciju po osnovu spola, vjere, rase, boje kože, nacionalnog ili etničkog porijekla, bez obzira da li se radi o državljanima od rođenja ili državljanima koji su državljanstvo stekli kasnije.

STJECANJE I GUBITAK DRŽAVLJANSTVA

Najvažnija pravna pitanja državljanstva su stjecanje i njegov gubitak.

Lice može državljanstvo steći u momentu rođenja i u toku života.

Stjecanje državljanstva u momentu rođenja naziva se osnovni način stjecanja, a u toku života je dopunski način stjecanja.

Prema članu 5. Zakona o državljanstvu Bosne i Hercegovine²¹ državljanstvo Bosne i Hercegovine, stječe se: porijeklom, rođenjem na teritoriji Bosne i Hercegovine, usvajanjem, putem naturalizacije i putem međunarodnog sporazuma. O načinu stjecanja državljanstva govori i Europska konvencija o državljanstvu²².

Državljanstvo, na osnovni način, može nastati na dva načina:

1. preko roditelja - *ius sanguinis*.
2. po mjestu rođenja – *ius soli*.

Način stjecanja državljanstva metodom *ius sanguinis* označava stjecanje putem državljanstva roditelja. Ako su oba roditelja državljani Bosne i Hercegovine, tada će i dijete biti državljanin Bosne i Hercegovine, bez obzira gdje je rođeno. Naravno, situacija je složenija kada su u pitanju roditelji, državljani različitih državljanstava. Tu su i rješenja država različita. Jedna grupa država opredjeljuje se da državljanstvo djeteta bude kao i državljanstvo oca (najčešće), a neke države, da bi utvrdile državljanstvo djeteta, postavljaju dodatne kriterije i tada, za svaki predmet posebno, određuju državljanstvo. Da bi dijete bilo državljanin Bosne i Hercegovine, čiji je jedan roditelj državljanin Bosne i Hercegovine, treba ispunjavati jedan od kriterija:

- da je dijete rođeno na teritoriji Bosne i Hercegovine;
- da je dijete rođeno u inostranstvu, ali je bez stranog državljanstva;
- da je dijete rođeno u inostranstvu, ima manje od 23 godine, te da:
- treba da bude registrirano u svrhu evidentiranja bosanskohercegovačkih državljana kod kompetentnih vlasti u

¹⁸ Principi iskazani u članu 4. *Evropske konvencije o državljanstvu*, po svojim porukama, imaju univerzalan značaj.

¹⁹ Član 4. *Evropske konvencije o državljanstvu*,

²⁰ Član 5., *Ibid*.

²¹ Zakon o državljanstvu Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 4/97, 13/99, 41/02, 6/03, 14/03, 82/05, 43/09, i 76/09).

²² Član 6. *Evropske konvencije o državljanstvu* nalaže državama ugovornicama da propišu svojim pravom brojne mogućnosti stjecanja državljanstva, kako djece kojoj je jedan roditelj državljanin te države, tako i djece rođene na nenoj teritoriji, koja pri rođenju nisu stekla neko drugo državljanstvo.

- Bosni i Hercegovini u zemlji ili inostranstvu,
- ima stalno mjesto boravka na teritoriji Bosne i Hercegovine²³.

Način stjecanja državljanstva metodom *ius soli* označava sistem stjecanja državljanstva djeteta putem mjesta gdje se dijete rodilo. Ovaj način stjecanja državljanstva, najčešće koriste useljeničke države. Ima primjera, da u ovo vrijeme, određen broj državljanke nekih iseljeničkih država, vrši porođaj u nekim od atraktivnih useljeničkih država (npr. Australija, USA i sl.). One to rade s namjerom da njihovo dijete dobije državljanstvo države u kojoj je rođeno, jer ovaj oblik stjecanja državljanstva preferiraju te države. I po bosanskohercegovačkom pravu, dijete rođeno ili nađeno na teritoriji Bosne i Hercegovine može imati naše državljanstvo. To će biti u slučaju: da su mu oba roditelja nepoznata, ili su nepoznatog državljanstva, ili su bez državljanstva ili ako je dijete bez državljanstva. Po ovom načinu, dijete će izgubiti državljanstvo Bosne i Hercegovine, ako do dobi od 14 godina, putem porijekla, dobije državljanstvo druge države.²⁴

Ova komparacija stjecanja državljanstva metodom *ius sanguinis* i *ius soli*, kao što je slučaj s Bosnom i Hercegovinom, pokazuje da se države opredjeljuju za alternative, te za onaj tip stjecanja, koji im najviše odgovara. U zavisnosti od više različitih faktora, koji u tome mogu utjecati, opredjeljuje se i tip državljanstva. Ako su u pitanju useljenička ili iseljenička država ili prosta i složena država, tada će se i odgovarajući tip državljanstva neophodnim zakonom normirati, te u praksi primijeniti, u zavisnosti od konkretnog predmeta. Drugi oblici stjecanja državljanstva (usvojenje djeteta, naturalizacija i olakšana

naturalizacija) uređeni su, najčešće zakonom te države, sa svim specifičnostima takvog stjecanja, za svaku konkretnu državu.

Dopunski načini stjecanja državljanstva po bosanskohercegovačkom pravu ostvaruju se, prije svega, kroz naturalizaciju i olakšanu naturalizaciju. Ovaj način stjecanja državljanstva je, većinom, prema mjestu prebivališta (*ius domicilii*). Po njemu, lice stječe državljanstvo tamo gdje mu je prebivalište.

Poseban vid olakšane naturalizacije određen je za lica, koja se smatraju od naročite koristi za Bosnu i Hercegovinu.²⁵

Stjecanje državljanstva olakšanom naturalizacijom predviđeno je i normirano za bračnog druga državljanina Bosne i Hercegovine, za dijete stranca, mlađe od 18 godina, čiji je jedan od roditelja stekao državljanstvo Bosne i Hercegovine, te se može primijeniti za drugo lice, a posebno:

- emigranta, koji se vratio u Bosnu i Hercegovinu, kao i njihov bračni drug;
- njihovu prvu i drugu generaciju potomaka;
- lica od naročite koristi za Bosnu i Hercegovinu.

Bosna i Hercegovina je uprostila sistem stjecanja državljanstva za lica, za koje se smatra da su od naročite koristi za nju. To su ona lica koja mogu biti pokretači i promotori ekonomije, kulture, sporta, nauke i sl.

I za gubitak državljanstva, Evropska konvencija o državljanstvu, dala je određene standarde²⁶, koje je Bosna i Hercegovina ugradila u svoje zakonodavstvo. Gubitak državljanstva u Bosni i Hercegovini, može se provesti (osim u slučaju da lice bude bez državljanstva-apatrid) u slijedećim

²³ Član 6. Zakona o državljanstvu Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 4/97, 13/99, 41/02, 6/03, 14/03, 82/05, 43/09, i 76/09).

²⁴ Član 7., Ibid.

²⁵ Opširnije, vidjeti *Pravilnik o postupku prijema u državljanstvo lica koja se smatraju od naročite koristi za Bosnu i Hercegovinu* („Službeni glasnik BiH“, broj 67/09);

²⁶ Član 7. Evropske konvencije o državljanstvu;

slučajevima: po sili zakona, odricanjem, otpustom, oduzimanjem i međunarodnim sporazumom.²⁷

Za svaku državu, pa i Bosnu i Hercegovinu, od velike važnosti je pitanje davanja i zadržavanja državljanstva kod svojih državljana. Državljanstvo određuje primjenu normi za mnoge privatnopravne odnose ljudi, koje oni ostvaruju u pravnim odnosima s drugim međunarodnim subjektima. Biti zemlja lakog stjecanja državljanstva može predstavljati ključ za pitanja nataliteta i druge pogodnosti, ali, s druge strane, može stvoriti druge imigracione nepogodnosti, za državljane i državu, pa je određenje politike prijema ljudi u državljanstvo osjetljivo i važno pitanje.

KONTINUITET BOSANSKOHERCEGOVAČKOG DRŽAVLJANSTVA

Bivša Jugoslavija, koja je doživjela disoluciju devedesetih godina XX stoljeća, bila je složena država, sastavljena od republika i pokrajina, visoke samostalnosti federalnih jedinica u odnosu na centralne organe. Karakteristika složenih država je da državljani takve države imaju dva državljanstva, savezno i državljanstvo teritorijalne, političke jedinice, niže od državnog (kantonalno, državljanstvo provincije i sl.).

Slična situacija je bila i u Jugoslaviji, u kojoj su državljani imali dva državljanstva: jugoslovensko i republičko. Činjenica je da s tim mješovitim državljanstvom, državljanin Jugoslavije je bio jednako zaštićen i uživao sva ista prava (kao i privatnopravna) i u inostranstvu i u Jugoslaviji. I u brakovima supružnika različitih republičkih državljanstava, nije bilo teško promijeniti to državljanstvo, a u krajnjem slučaju, državljanstvo Jugoslavije

je osiguravalo da je na cijelom prostoru, državljanin Jugoslavije bio njen državljanin.

S druge strane, praksa je pokazivala da se republičko državljanstvo veoma lako dobivalo na cijelom prostoru Jugoslavije. Bilo je potrebno nastaniti se na određenom teritoriju i podnijeti zahtjev, te bi se dobilo državljanstvo te republike. Nakon disolucije Jugoslavije nastale su države koje su izgrađivale svaka svoj sistem državljanstva. Ona, iz bivše Jugoslavije, sekundarna činjenica drugog državljanstva (državljanstva republike), postala je osnovna i temeljna u novonastalim državama. Činjenica da je neko, osim što je državljanin SFRJ, također i državljanin neke od republika, nakon rata, prouzrokovala je mnogo neugodnosti. Mnogi državljani Jugoslavije su prije rata, poslom ili nekim drugim uvjetima bili i državljani republika, a sad su im to postala osnovna državljanstva.

Važno pitanje za Bosnu i Hercegovinu, kao i njene državljane je pitanje raspada (disolucije) bivše Jugoslavije i državljanstva građana Jugoslavije i Republike Bosne i Hercegovine, nakon toga. Prvi Zakon o državljanstvu Bosne i Hercegovine, donesen nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma, u svojim prelaznim odredbama daje odgovor šta s državljanima bivše Jugoslavije, koji su imali državljanstvo Republike Bosne i Hercegovine, nakon raspada Jugoslavije. Zakonom je uređeno da sva lica, koja su bila državljani Republike Bosne i Hercegovine prije 14. decembra 1995. godine, uključujući i sva lica koji su bila državljani Republike Bosne i Hercegovine do 6. aprila 1992. godine (do međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine) su državljani Bosne i Hercegovine.

Entitetsko državljanstvo dobit će svi građani Bosne i Hercegovine, koji su na

²⁷ Poglavlje III. Ibid.

dan 6. aprila 1992. bili nastanjeni na teritoriji, koja sada pripada nekom od entiteta, smatraju se da imaju državljanstvo tog entiteta, osim ako nemaju stalno prebivalište u drugom entitetu i imaju državljanstvo tog entiteta.

Lica sa bosanskohercegovačkim državljanstvom, koja žive u inostranstvu imaju ono državljanstvo entiteta, u kojem su imali stalno boravište prije 6. aprila 1992., ukoliko se stalno ne nastane u drugom entitetu ili izaberu državljanstvo drugog entiteta.

Sva lica koja su bila državljani Jugoslavije, a koja su se između 6. aprila 1992. do stupanja na snagu Zakona o državljanstvu, stalno nastanila na teritoriji jednog od entiteta i koja na toj teritoriji imaju neprekinuto prebivalište od najmanje dvije godine nakon stupanja na snagu Zakona o državljanstvu, nakon podnošenja zahtjeva, dobit će državljanstvo tog entiteta.

Također, državljani bivše Jugoslavije, koji od stupanja na snagu Zakona o državljanstvu do 31. decembra 1998. godine, stalno se nastane na teritoriji jednog entiteta, s neprekidnim prebivalištem od tri godine, nakon podnošenja zahtjeva, dobit će državljanstvo tog entiteta i Bosne i Hercegovine.

Ova prelazna rješenja, uglavnom, riješila su brojne nedefinirane i nezgodne situacije, nastale primjenom Zakona.

DRŽAVLJANSTVO U BOSNI I HERCEGOVINI

Ustav Bosne i Hercegovine i Zakon o državljanstvu Bosne i Hercegovine utvrđuju postojanje državljanstva Bosne i Hercegovine.

U Zakonu o državljanstvu Bosne i Hercegovine, u Poglavlju IV. uređuje se

odnos između državljanstva BiH i državljanstva entiteta.²⁸ Prema tim normama, lice koje ima državljanstvo Bosne i Hercegovine, smatra se da ima i državljanstvo jednog entiteta, a ako izgubi entitetsko gubi i državljanstvo Bosne i Hercegovine, odnosno, ako izgubi državljanstvo Bosne i Hercegovine, izgubilo je i entitetsko.

Ukoliko dijete stječe bosanskohercegovačko državljanstvo porijeklom ili potpunim usvojenjem, tada će steći državljanstvo entiteta roditelja ili usvojitelja, ako roditelj ili usvojitelj, posjeduje bosanskohercegovačko i entitetsko državljanstvo.

A ako roditelji djeteta imaju različito državljanstvo, tada će dijete steći državljanstvo :

1. entiteta u kojem je rođeno,
2. ako je rođeno u inostranstvu, steći će državljanstvo entiteta, kako se roditelji dogovore. Ukoliko se roditelji ne mogu dogovoriti, mogu nastati dvije situacije i to:
 - a. prva, ako je roditelj u diplomatsko-konzularno predstavništvo BiH upisao dijete u matičnu knjigu rođenih, stječe državljanstvo toga roditelja;
 - b. druga, kod potpunog usvajanja, tamo gdje ima prebivalište u BiH ili ako ono ne postoji državljanstvo entiteta roditelja koji je podnio molbu za upis.
3. dijete koje je rođeno ili nađeno na teritoriji Bosne i Hercegovine, a nepoznati su mu roditelji ili su nepoznatog državljanstva ili bez državljanstva stječe državljanstvo onog entiteta u kome je rođeno ili nađeno.

Za državljane Bosne i Hercegovine, stanovnike Brčko Distrikta Bosne i

²⁸ Interesantno je da su građani Švicarske prvo državljani općine u kojoj žive i u kojoj imaju prebivalište, pa zatim države, što ukazuje na postojanje višestrukog državljanstva njihovih državljanina [opširnije vidjeti izvor: Wikipedija-Swiss nationality law].

Hercegovine, zakonodavac je, tek u kasnijim izmjenama i dopunama, odredio njihov status i postavljanje prema državljanstvu.²⁹ Određeno je da državljanin Bosne i Hercegovine, koji ima prijavljeno prebivalište u Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine, a koji ima državljanstvo jednog od entiteta, ostaje državljanin tog entiteta. Ukoliko on nema izjavljeno entitetsko državljanstvo, ima pravo da izabere svoje entitetsko državljanstvo. Pravo izbora entitetskog državljanstva imaju i oni državljani Bosne i Hercegovine, koji su stekli državljanstvo Bosne i Hercegovine naturalizacijom. Ovi načini stjecanja entitetskih državljanstava državljana Bosne i Hercegovine u Brčko Distriktu, istovjetno su uređeni i propisom Brčko Distrikta.³⁰ Državljanima Bosne i Hercegovine, stanovnicima Brčko Distrikta, omogućeno je da promijene svoje entitetsko državljanstvo, ali samo jednom po osnovu prebivališta u Distriktu.³¹

DRŽAVLJANSTVO KAO POVEZNICA

Za svaku državu, za predmete s elementom inostranosti, osnovno pitanje je da li će se i kako sporni predmet riješiti. U interesu svake države je da, nakon donošenja presude, rješenja ili drugih akata, kojim se rješava određeni pravni slučaj i u kome su učesnici subjekti ili objekti s elementom inostranosti, da se osigura pravna sigurnost provođenja tih akata.

Zato je veoma važno, kad koliziona norma ukaže na meritornu normu rješavanja tog slučaja, da se prihvati kao poveznica, državljanstvo te države. Poveznica [*tačka vezivanja*] je onaj element prava, putem koga se ostvaruje neposredno djelovanje

kolizionne norme. Putem poveznice se izdvaja jedan od mogućih oblika vezivanja, koji će kasnije postati opredjeljujući.

Inače, poveznice mogu biti različite, što zavisi od predmeta, kao i od odnosa koji je u pitanju, kao i specifičnosti pravnog uređenja svake države. Društveni ili ekonomski (građanski) odnosi određuju relevantnu činjenicu između onih subjekata koji zasnivaju pravnu vezu sa državom. Često se, istovremeno može koristiti više činjenica, kao i ostvarivati primjena prava više zemalja, što zavisi od pojedinih okolnosti u pojedinim slučajevima.

Tako, npr. u obligacionopravnim odnosima s međunarodnim obilježjem, ako je riječ o ugovornim odnosima, volja stranaka je primarna relevantna činjenica, dok je kod vanugovornih odnosa šteta, primarna relevantna činjenica.³²

Ali, pitanje volje za zaključenjem ugovornog odnosa, zavisi od poslovne sposobnosti, koja zavisi od državne norme. Jer, pravno valjana volja punoljetnog lica, zavisi od norme države, koja normom određuje kada lice stječe punoljetstvo, a što određuje državljanstvo nekog lica. U većini europskih država, za pitanja statusnog, porodičnog i nasljednog prava, u predmetima s međunarodnim obilježjem, koristi se državljanstvo kao poveznica.

Bosna i Hercegovina se opredjelila za državljanstvo, kao poveznicu, kod određivanja mnogih privatnopravnih poslova, a posebno kod određivanja mjerodavnog prava za statusna, porodična i nasljedna pitanja. Zato je izučavanje ovog pravnog instituta, veoma važno. To je vidljivo iz činjenice da je tačkom 2. Aneksa II Ustava Bosne i Hercegovine (Aneks IV. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini), preuzela Zakon

²⁹ Član 2. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o državljanstvu Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 76/09);

³⁰ Opširnije vidjeti: član 3. Zakona Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine o izboru i promjeni entitetskog državljanstva („Službeni glasnik BiH“, broj 32/09.).

³¹ Član 4., Ibid.;

³² Član 53. Zakona o rješavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima („Službeni list SFRJ“, br: 43/82 i 72/82, te „Službeni list RBiH“, br. 2/92, 13/94).

o rješavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima³³ posebno u glavi II., članovima 14. pa dalje. Iz ovog stava zakonodavca, uvažavajući i afirmirajući državljanstvo kao jednu od osnovnih tačaka vezivanja, vidljivo je da je Bosna i Hercegovina prihvatila okolnost da je iseljenička zemlja, u kojoj se, kako zbog ratnih dešavanja, tako i zbog slabog ekonomskog stanja, više ljudi iseli, nego useli. Na ovaj način, država ostaje u čvrštem kontaktu sa svojim državljanima, nego što ostaju države, u koje su oni emigrirali.

U vezi upotrebe ove poveznice, posebno pitanje je pitanje fizičkih i pravnih lica različitog državljanstva i različite državne pripadnosti.

Naše pravo uspostavlja drugačija pravna rješenja za predmete u kojima je jedan od subjekata državljanin Bosne i Hercegovine, ili su oba subjekta strani državljanin. U slučaju predmeta u kojima je jedan subjekt državljanin Bosne i Hercegovine, naše pravo isključuje strano, tako da se na stranca primjenjuje naše pravo. U slučaju da su oba subjekta stranci, uzet će se u obzir državljanstvo zemlje gdje lice ima domicil, a ako ga nema tada se uzima činjenica državljanstva zemlje prema kojoj lice ima najbližu vezu (efektivno državljanstvo).

Posebna je situacija kod fizičkih lica koje nazivamo *apatridima* (lica bez državljanstva), *bipatridima* (licima s dva državljanstva) i *polipatridima* (lica s više državljanstava).

Situacija se komplikuje kada se pojave subjekti s dvojnim državljanstvom. Mnogo naših državljana su postali apatridi, odreknuvši se državljanstva BiH, te čekajući dobijanje državljanstva druge države, države koja ne prihvata dvojno državljanstvo. Naime, postoje države koje prihvataju dvojno državljanstvo i one koje su dosta restriktivne u tome. Australija

nema nikakvih ograničenja za građane koji uzimaju australijsko državljanstvo, a zadržavaju ranije.³⁴ S druge strane Austrija značajno ograničava dvojno državljanstvo, izuzetno dozvoljavajući ga državljanima, koji su kao djeca austrijskih roditelja, rođena u SAD-u, ili im je jedan roditelj Austrijanac. Restriktivni su i Danci, te Njemci i Norvežani.³⁵

Razlikovanje apatridije, bipatridije i polipatridije ima veliki značaj pri primjeni prava. Štetne posljedice će se pojaviti u slučaju sukoba državljanstava.

Naš Zakon o rješavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima, rješava pitanje apatridije, gdje u članu 12. istječe da: ako neko lice nema državljanstvo, ili se državljanstvo ne može utvrditi, mjerodavno pravo određuje se prema njegovom prebivalištu (*lex domicilii*). Ako se ne može utvrditi ni prebivalište, tada se mjerodavno pravo određuje prema boravištu lica, a ako se ni boravište ne može uvrđiti, što je veoma rijetko, gotovo teoretski, tada se na njega primjenjuje naše pravo.

Kod pravnih lica pitanje je drugačije. U predmetima s međunarodnim obilježjem, vezanim za međunarodno privatno pravo, mogu nastati situacije sukoba državne pripadnosti. Sjedište pravnog lica, kao i njegova uprava, mogu biti registrirane u različitim državama, pa zbog toga mogu nastati različite situacije nesporazuma. Zemlje su pristupile različito, u rješavanju ovog sukoba.

Tako da su se iskristalizirala tri gledišta i to:

- po prvom (anglosaksonskom) gledištu, državna pripadnost pravnog lica, određuje se prema mjestu registracije (osnivanja pravnog lica),
- po drugom gledištu, državna pripadnost se određuje po glavnom sjedištu, a ako ga je teško odrediti, jer se vodi u više

³³ Zakon o rješavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima („Službeni list SFRJ“, br: 43/82 i 72/82, te „Službeni list RBiH“, br. 2/92, 13/94).

³⁴ Opširnije: Wikipedija-Australian nationality law.

³⁵ Opširnije: Wikipedija-Norwegian nationality law.

- zemalja, tada je mjerodavno mjesto, koje je upisano u statut;
- po trećem, prema mjestu glavnog poslovanja;
 - po bosanskohercegovačkom pravu, državna pripadnost pravnog lica, utvrđuje se prema mjestu osnivanja, ali, ako to pravno lice³⁶ ima stvarno sjedište u drugoj zemlji, nadležni organi su dužni primijenjivati pravo te zemlje.³⁷

Kod fizičkih i pravnih lica, u slučajevima sukoba državljanstava i sukoba državne pripadnosti, predmete treba rješavati kao prethodna pitanja. Na taj način, najčistije će se postaviti pitanje problema s međunarodnim obilježjem i predmet zadovoljavajuće riješiti.

ZAKLJUČAK

Svrha i cilj ovog članka je bila da se ukaže na institut državljanstva u međunarodnom privatnom pravu, njegovo pojmovno određenje, načine stjecanja, gubitak i pravnu korist. Kroz složen istraživački rad, ukazujem na bosanskohercegovačka pravna rješenja stjecanja i upotrebe državljanstva u predmetima s međunarodnim obilježjem. Posjedovanje državljanstva je preduslov pravne određenosti mjerodavnog prava za uspješno procesiranje konkretnih predmeta. Državljanstvo kao poveznica će pokazati, putem kolizionih normi, koje su to norme koji će se realni događaj, podvesti pod adekvatnu materijalnu normu, te nadležno tijelo donijeti *res iudicatu* (presuđenu stvar), koja će se izvršiti, kako u državi u kojoj će se donijeti, tako i u drugim

državama, na koje se presuda odnosi i na koje se može primijeniti.

Članak pokazuje normativno i praktično stanje državljanstva u Bosni i Hercegovini. Bosna i Hercegovina je donijela norme, kojim se određuje državljanstvo bosanskohercegovačkog građanina, te stalno prati realno stanje i poboljšava ga novim normativnim prijedlozima.

Ipak, sistem pravnih normi o državljanstvu u Bosni i Hercegovini, iskazan kroz Zakon o državljanstvu, njegove izmjene i dopune, te određen broj podzakonskih akata, pokazuje neophodnost mijenjanja i dopunjavanja propisa o državljanstvu. Propise iz ove oblasti, kao i Zakon treba dograđivati. Mnoga rješenja u ovim nomama su nepotpuna, te u tom smislu, nameće se potreba poduzimanja određenih aktivnosti, kao što su:

1. Pojedine odredbe postojećih zakonskih rješenja su zastarjela, te ih treba uskladiti s međunarodnim instrumentima (konvencijama i drugim aktima EU i svijeta), kojima je Bosna i Hercegovina pristupila;
2. U postojećim normama uočene su nejasnoće, pravne protivriječnosti i pravne praznine, koje je potrebno riješiti;
3. Treba uprostiti sistem naturalizacije. Naime, u Zakonu o državljanstvu Bosne i Hercegovine, strancu, koji želi ostvariti naturalizaciju ili olakšanu naturalizaciju, normirani su teški i složeni uvjeti, koje on treba ispuniti. Kako je Bosna i Hercegovina potpisnik međunarodnih doklumenata koji traže olakšanu asimilaciju i naturalizaciju stranaca, neophodno je te uvjete učiniti blažim, a državljanstvo učiniti bližim. To se posebno odnosi na olakšanu naturalizaciju za kategoriju lica bez državljanstva (apatridi), kao i za lica s priznatim statusom izbjeglice. Naša država nije useljenička država, ali posljednjih godina primjetno je, da je mortalitet povećan u odnosu na natalitet,

³⁶ Inače, kod pravnih lica, pripadnost nekoj državi nema neki veliki značaj u Međunarodnom privatnom pravu. Pripadnost državi za pravna lica (njena „nacionalnost“) vezana je za mjesto registracije, te se više odnosi na Međunarodno javno pravo. Opširnije: J. G. Collier, *Conflict of Laws*, Cambridge University Press, Third edition, Cambridge, 2004., p. 59.

³⁷ Član 17. Zakona o rješavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima („Službeni list SFRJ“, br: 43/82 i 72/82, te „Službeni list RBiH“, br. 2/92, 13/94);

te da je stanje „bijele kuge“ naša realnost. Zato postoji potreba lakšeg i liberalnijeg stjecanja bosanskohercegovačkog državljanstva strancima i njihovog integriranja u društvo Bosne i Hercegovine;

4. Iako je Bosna i Hercegovina pravni sljednik ili potpisnik određenih međunarodnih konvencija i drugih instrumenata zaštite apatrida i lica s priznatim statusom izbjeglice (član 34. Konvencije o statusu izbjeglica iz 1951³⁸; njen Protokol iz 1966.; Konvencija o smanjenju broja lica bez državljanstva iz 1961.; Evropske konvencije o državljanstvu iz 1997. i sl.), to realno ona nije. Bosna i Hercegovina je svojim Ustavom, član II.1. utvrdila da će, zajedno sa svojim entitetima osigurati najviši nivo međunarodno-priznatih ljudskih prava i sloboda. Time se ona obavezala da stvori zadovoljavajuće stanje i u ovoj oblasti. Kako je postojećim normama nedefinisano pitanje naturalizacije stranaca prije stupanja na snagu Zakona o državljanstvu Bosne i Hercegovine, koji imaju dugogodišnje prebivalište ili boravište u Bosni i Hercegovini i to pitanje bi, između ostalih, trebalo riješiti bolje i afirmativnije;
5. Posebno pitanje usklađivanja našeg i EU zakonodavstva u oblasti državljanstva je pitanje uspostavljanja i vođenja evidencija o državljanstvu. Ovo pitanje je veoma loše normirano po postojećim normama, nema donesenih podzakonskih akata, nesređena je procedura unošenja i evidetiranja potrebnih podataka, pa je potrebno donošenje zadovoljavajućih pravnih propisa iz ove problematike. Kako je Bosna i Hercegovina u procesu euroatlantskih integracija, zahtjevi Evropske unije o prikupljanju, obradi i

distribuciji podataka o državljanstvu trebaju se raditi po općeprihvaćenoj metodologiji i iskustvima EUROSTAT-a radi budućih obaveza;

6. Postojanje neuređenosti jedinstveno normiranog stanja prebivališta i boravišta na prostoru Bosne i Hercegovine, nužno nameće potrebu normativnog uređenja i ovog pitanja. Činjenica da se u Federaciji BiH primjenjuje Zakon o prebivalištu i boravištu građana još iz 1977. godine, (mijenjan i dopunjavan nekoliko puta), a u Republici Srpskoj njen zakon, te na nivou BiH poseban zakon, govori o šarenilu normi, koje je nužno uskladiti.

Zbog konkretnih, svakodnevnih, realnih situacija u kojima se nalaze bosanskohercegovački državljani uključeni u predmete s elementom inostranosti, nameće se i potreba stalnog normativnog ažuriranja ovog pitanja, pa su i pojedini zaključci formulirani s namjerom podsticanja odnosa s inostranim elementom, ali na takav način, da institucije Bosne i Hercegovine i njeno zakonodavstvo, ne budu kočničari ovih veoma važnih odnosa među ljudima, koji dobijaju svakim danom sve jači i jači ekonomski, pravni i svaki drugi značaj.

LITERATURA

1. B. Krivokapić *Leksikon međunarodnog prava*, Radnička štampa, Institut za uporedno pravo, Beograd. 1998.;
2. E. Muminović “*Međunarodno privatno pravo*”, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008;
3. J. G. Collier, *Conflict of Laws*, Cambridge University Press, Third edition, Cambridge, 2004.,
4. K. Sajko, *Međunarodno privatno pravo*, Narodne novine, Zagreb, 2009.,

³⁸ U članu 34. Konvencije navedeno je slijedeće: “Države ugovornice će, što je više moguće, olakšati asimilaciju i naturalizaciju izbjeglica. One će posebno učiniti svaki napor da ubrzaju procese naturalizacije i da smanje, što je više moguće, troškove takvih postupaka.”

5. M. Jezdić, *Međunarodno privatno pravo-Uvod u Međunarodno privatno pravo i opšti elementi formiranja i primene normi Međunarodnog privatnog prava*, Naučna knjiga, Beograd, 1983.
6. M. Pak “*Međunarodno privatno pravo*”, Službeni list SRJ, Beograd, 2000;
7. *Pravni leksikon*, Leksikološki zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2007.
8. S. Nick *Diplomatski leksikon*, Barbat, Zagreb. 1999;
9. T. Varadi, Bordaš. B, Knežević G. „*Međunarodno privatno pravo*“,Forum, Novi Sad, 2001.
10. Ustav Bosne i Hercegovine;
11. Zakon o rješavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima („Službeni list SFRJ“, br: 43/82 i 72/82, te „Službeni list R BiH“, br. 2/92, 13/94).
12. Zakon o državljanstvu Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 4/97, 13/99, 41/02, 6/03, 14/03, 82/05, 43/09, i 76/09).
13. Zakon o državljanstvu Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“, br. 43/01, 22/09 i 61/09);
14. Zakon o državljanstvu Republike Srpske („Službeni glasnik BiH“, br. 35/99, 17/00, 64/05, 58/09 i 8/10);
15. Zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine o izboru i promjeni entitetskog državljanstva („Službeni glasnik Brčko Distrikta“, broj 32/09);
16. Pravilnik o postupku prijema u državljanstvo lica koja se smatraju od naročite koristi za Bosnu i Hercegovinu („Službeni glasnik BiH“, broj 67/09).